

Poskus 10. Ako obesimo konec železa na severni pol magneta, odbija drugi konec severni pol igle magnetnice, južni pol igle pa privlači.

Zakon. Bližnji konec železa je nasprotno, oddaljeni pa istoimenasto magneten z bližanim polom magneta.

Razlaganje. V železu sta oba magnetizma; ako mu bližamo severni pol magneta privlači južni magnetizem, severnega pa odbija; on toraj oba magnetizma v železu loči ali razdeli. Kakor hitro pa vzamemo magnetov pol proč, se magnetizma v železu privlačita in tako vezeta, da nimata nobedne moči več proti vnanjimi telesu.

Vaje.

Zakaj nosijo delavci v iglarnicah magnetne obličnice? — Z magneti moremo železne opilke od opilkov drugih kovin ločiti; zakaj? — Kako moremo igle iz špranj ali tudi iz tla najlagje pobirati?

Kompas.

Z iglo magnetnico moremo določiti kraje svetá ob vsakem času, po noči in po dnevi, pri jasnem in pri oblačnem nebu, sploh kjer ni za to nobednih drugih pripomočkov. Rabijo jo na morji, v sredi velikih gozdov i. t. d. Da je zato pripravna, jo devljejo v okrov iz lesá ali iz medí, kateri je pokrit sè steklom. Navpična os igle stoji v središču vetrulje.

Natančno opazovanje pokaže, da igla magnetnica ne kaže natančno proti severu, ampak je odklonjena za nekoliko stopinj (zdaj pri nas okolo 10°) od severnega meridijana proti zahodu. Ako kompas tako vrtimo, da nareja severni pol igle proti zahodu sè severno merjo vetrulje kot 10°, potem kaže vetrulja natančno kraje svetá.

Ker ministerski ukaz 20. avg. 1870 za srednjo stopnjo „die am häufigsten wiederkehrenden Naturscheinungen“ zahteva in ne omenja magnetizma, tudi mi po principu „malo pa to dobro“ to stvarino prepustimo višji stopnji, akoravno so osnovne prikazni magnetizma, katere načrt za srednjo stopnjo zahteva, priproste in lahko umljive.

(Dalje prih.)

Jernej Kopitar.

Kopitar pa Kranjci. — Winden. — „Diese zum Citiren so bequeme Benennung ist nicht ganz richtig. Nur die Steyrischen und Kärntnischen Slaven werden zum Unterschiede von ihren deutschen Mitbürgern Winden d. i. Slaven genannt; (denn Wende, Winde ist das deutsche Synonymon für Slave, so wie Unger für Madjar, u. m. a.) eben desswegen nennen sie sich auch selbst Slovenci, d. i. Leute vom Slavischen Volksstamme, nicht vom Deutschen: der Gesamtnahme der Nation ward ein Species-Nahme. — In Krain hingegen,

wo das ganze Land von Slaven bebant wird, fiel dieser Anlass weg, und der Special-Nahme Krainer (Krajnci), gilt ausschliessend seit Mannsgedenken. — Sprache, Kleidung, Lebensart ist die nämliche bey den Winden, wie bey den Krainern, aber nie wird der Krainer Slovenc im specialen Sinne, und umgekehrt der Slovenc nie Krajnc genannt.“ — Iz te opombe (Gramm. VI) so oponašali nekteri, da po Kopitarjevem nauku Kranjci nismo in se zvati ne smemo Slovenci; kdor pa sam bere to opomnjo in prebira druge spise Kopitarjeve, vé in vidi, v katerem smislu je razlagovati omenjeni pristavek.

Bil je Kopitar pravi kranjski Slovenc, pravi Kranjec; rad se je prepiral in pretepal s svojimi jezičnimi zabavljevci, in kedar je bilo treba, rad se vselej ponesel za svoje rojake. — Dobrovskemu, po nemškutarskih kranjskih knjigah sodečemu: „Der Slave kennt keinen Artikel. Germanisirende Dialekte, als der Windische in Krain, und der Windische in der Lausitz machen hier eine Ausnahme, und verläugnen dadurch ihre echt Slavische Abkunft“ — vže v slovnici svoji (str. 215) prav odgovarja: „Nicht unser Dialekt, nur unsere ungeweihten Schreiber germanisiren“, pa tudi izgovarja: „Freylich liegt die Schuld nicht ganz an ihnen: es gibt keine Slavischen Unterrichts- und Bildungsanstalten! Unsere Schriftsteller sind lauter Autodidakten.“ — Pač res! Tako je bilo na Kranjskem, tako povsod na Slovenskem. Samouki so bili vsi naši nekdanji pisatelji; samouki smo deloma še. Da se v sedanji dobi obrača nekoliko na bolje, hvala za to gre i Kopitarju.

Kopitar je vzbujal svoje rojake k slovenskemu učenju, spisovanju in k napredovanju v domačem slovstvu. „Die Župánova Micka, und noch mehr der Matíček unsers leider! zu früh verstorbenen Geschichtschreibers Linhart verdienten, als die einzigen erwähnenswerthen Denkmale unserer profanen Literatur, recht sehr eine zweyte verbesserte Ausgabe“ — piše v slovnici l. 1808 (str. 295). — Tudi ni res, da je bil Kopitar protivnik „Krajnski Čbelici“; vsaj pravi v pismu: „Ein Wort über den Laibacher ABC-Streit“ (Illyr. Bl. 1833. št. 27. str. 2.) nasprot nekterim napakam: „Andererseits mögen Dr. P. und die übrigen Čbélice nur fleissig fortfahren, uns Gutes, immer Besseres zu bringen; was den echt (nicht bei Kotzebue oder Clauren) Gebildeten gefallen kann, wird auch dem Volke dauernd gefallen und frommen, und so beide ihnen danken können.“ — Ali — kakor opominja v Čopovem spisku (Geschichte der südsl. Lit. pag. 86.): „Schade, dass der Gegenstand des Vesseli dan (des Freimaurers p. Kl. Sch. 9.) wirklich leichtfertig ist, so dass man jetzt eine erneuerte Auflage davon kaum erwarten darf“; — tako se vjema ž njim v sodbi o I. in II. Bukv. Kr. Čbelice (pg. 76.) namreč: „In der Folge sollen auch eigentliche Volksgesänge oder Nationallieder in strenger Auswahl in die Sammlung mit aufgenommen werden. Wir wünschen

der schönen Unternehmung gedeihlichen Fortgang.“ — Z ozirom na tedanje dejanjske razmere na Kranjskem je dajal Kopitar še posebne sovëte Čbeličarjem, ali — leti zanje niso marali, in Kr. Čbelica je zamerla z rojem IV. in vzbudila se s V. in poslednjim I. 1848 po smerti Čopovi in Kopitarjevi. — Tako še dan danes nekterim ni sovëtovati; torej tudi ne pomagati. —

Pravega Kranjca se je kazal, za rojake svoje potezal, domovino svojo preslavljal rad v svojih spisih. Primek svoj je pisal z naglaskom Kopitar (Gramm. 460); Bartholomäus, welcher Name in der slavischen Mundart Krains weniger langweilig lautet: Jernej (Selbstb. 1); Jèrnej ist wohl besser, als Jèrni, denn es geht weiter Jèrnèja, Jèrnèju . . ; von Jernej auf Barthelmä kommt nur der Etymologe, welcher aus allem alles machen kann (Gramm. 235). — Vodičane die Einwohner von Vodice (Gramm. 458). — „Festa Mariae 15. Aug. et 8. Sept. quae Illyriis sunt Velika Gospoja et Mala Gospoja (i. q. Germanis Gross- et Klein-Frauentag) Carniolis vocantur Veliki et Mali Šmarin dan (magnus et parvus S. Mariae dies). Est in media Carniola templum celebre S. Mariae, monti alto ad Savi laevam ripam impositum, quod ipsi monti a Germanis vocato Kahlenberg, slavicum nomen Šmarina gora (S. Mariae mons) procuravit. Adde in hujus ipsius Šmarne gore vicinia habuisse praedia auctorem nostrorum monumentorum (Frisingensium) Abrahamum episcopum (Glag. Cloz. XLIV)“. — Tik Šmarne gore pa so Vodice, Repnje, domačija Kopitarjeva. — „Neque veremur, ne apud aequos judices nobis officiat patria Carniola, ad cujus utpote Carantani et Pannoniae particulae gloriam haec conemur adstruere (Glag. Cloz. LXXX)“. — Opus quinquelingue Carniolanos praecipue fovet (Hesych. 48). — Cum doctissimo Consiliario aulico Th. Dolliner...; diserte et luculentissime probavit acutissimus Thom. Dolliner (Dolinarium, q. d. Vallensem, rectius scribas Slavum Carniolum . . (Glag. Cloz. LXXIII. XII.)“. — Dolinar (r. 1760, u. 1839), Vega (r. 1754, u. 1802), Kopitar in drugi so na Dunaju neko posebno slavo pridobili Kranjcem, da jih je navadno hvalil ranjki cesar Franec, češ, s Kranjske dobivam dobre vojake pa učenjake (gl. Slovének I. 1878. VI. 31). — „Uebrigens mag es wahr sein, dass der Deutsche auf die oft glänzende Carrière guter Köpfe aus Krain mit Eifersucht hinblickt; aber ist es Schande geschickter zu sein als Michel oder Hans? Recensent (Kopitar) fühlt sich versucht aus eigener Ansicht und aus Geständnissen deutscher Reisender, selbst Haquet's, eine Parallele zwischen dem deutschen und slavischen Bauer zu ziehen, die schwerlich zum Vortheile des ersteren laufen würde: doch er erinnert sich noch zu rechter Zeit der Fabel vom Kampfe des Menschen mit dem Löwen; es wäre unartig im Reiche der Löwen den Menschen als Sieger zu malen (Kl. Schrift. 131).“

Bil je Kopitar učenjak, da malo taci! Imel je res tudi preizverstno knjižnico, polno dragih bukev in redkih spisov, kar kaže njihovo tiskano oznanilo (1845 str. 51 v 8°). — „Vse njegove bukve s tistimi vred, ki jih je sam spisal, je kupila po njegovi smerti Ljubljanska bukvarnica za 1400 goldinarjev (Novic. 1852 št. 80 str. 319)“. — Po tem takem sta Mecena — baron Ž. Zois pa Kopitar — bila, sta in bota še v prihodnje bistvena podpora slovenskemu pismenstvu. — Zois ima spominek, Kopitar ga na Kranjskem — nima. Na Dunaju mu stoji sicer na grobu priprost spominek; „komur se zdí, de takó preprosto znamenje ni dosti primerno notrajni veljavnosti in vunažni časti toliciga možá, naj pomisli, de je ta prosti dar dolžni poklon le nekterih oseb, ki so rajnikiga spoštovale in ljubile. Zatorej, pisal je l. 1845 v „Wien. Zeitung“ dr. M. Fessl, s tem tudi nobeden ni mislil, velike množice spoštovavcov Slovijanstva prehiteti, ako bi morde v misli imeli, v kakim pripravišim kraji, postavim v Ljubljani, kjer se zde zaklad njegovih bukev znajde, spominšino postaviti, ktera bi se slavnimu, od cele Evrope čislanimu možu spodobila (Novic. 1845 št. 46 str. 184).“ —

To in še marsikaj družega, kar je Kopitar storil, v sercu snujoč — sem vzbujal časih svoje slovenske učence, naj čislajo in verlo posnemajo rojaka učenjaka, in kolikor toliko dalo je to povod, da je Slovenija l. 1877 na Dunaju napravila slavnostno veselico J. Kopitarju na čast, da so nekteri njeni družniki poprosili slavnega naslednika dr. Fr. Miklošiča, naj skoro priobči drugi del „B. Kopitar's Kleinere Schriften,“ da je naša Matica sklenila v svojih letnikih pokloniti mu spomenico, da slovenski domoljubi nameravajo slovesno obhajati stoletnico njegovega rojstva. Prav tako! Kdor vé, kako veselo in vspešno se je obhajal spominj stoletnice V. Vodnikov, more le obžalovati, da v sedanji kratki dobi kaj takega skoro ni več mogoče. Vodnik je pisal rojakom svojim po domače, sloví torej domá — med Slovenci; Kopitar pa je pisal o rojakihi svojih po ptuje — nemški in latinski, sloví torej na ptujem — med Slovani in drugimi. Oba sta vendar Sloveniji na slavo. — Svét si, da dobí naš slavni učenjak o svoji stoletnici raznih slavnih spoménic, poklanjam o tej priliki za čestitko mu jaz pričujočo nepopolno sliko, ktero dopolniti hočem, kedar dr. Miklošič izda vse spise Kopitarjeve, ako tega doživim in Bog dá mi ljubo zdravje.

Predno pa dam iz rok to svojo nedoveršeno sliko o Kopitarju in njegovem slovstvenem delovanji, naj omenim še troje: 1) V kerstnih bukvah Vodiške duhovnije, v ktero spadajo Repnje, pisano je razločno, da je Kopitar Jernej rojen bil 21. avgusta 1780, a ne 23. dne, kar naj se v vseh dosedanjih virih resnici na ljubev popravi; 2) naj se slovstveno delovanje pisateljevo presoja vzlasti po tiskanih njegovih delih, ne tolikanj po pisanih listih prijateljskih in neprijateljskih,

ki se javno rabiti smejo vsegdar le skromno in razborito; 3) naj se učenost-na ponositost njegova nikar ne imenuje ošabnost po zabavljivem napisu Prešernovem:

Kopitar.

Nôsil učeno glavó z častjó sim vsih premagávec;
Smèrt in ošábnost stè zmagale mène samé.

Kajti — a) dr. M. J. Fessl je po smerti njegovi pisal v „Wien. Ztg.“: „Ker se je rajniki vsaciga, tudi nar manjšiga hlepenja časti ogibal, ni nikoli dovolil, da bi ga bili obličili, zatorej tudi njegovega obličja ali podobe ni (Novic. 1845 str. 184).“ — b) V čerkarski pravdi novoslovenski je M. Čopu nasproti gledé na njihov „Vertheidigungsplan“ povedal jo dostojno: „Genug, dass er uns nie jenseits der Gränzen des strengen Kriegsrechtes und der Ehre finden soll (Illyr. Bl. Nr. 27. S. 6).“ — c) V borbi o cerkvenem jeziku slovenskem in njegovi domovini pravi (Glag. Cloz. LXXX.) celó mirno: Equidem in his etiam, sicut in reliquis omnibus,

Quid verum atque decens curo et rogo et omnis in hoc sum.

Pa: Jamque lector,

Vive, vale. Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti; si non, his utere mecum.

d) V hudi borbi ilirski z Gajem spoznava kaj pošteno o koncu (Hesych. 62): In omnem casum triumphabit quisquis legitime certaverit.

En pueri ludentes REX eris, ajunt,
Si RECTE facies.

In e) v najhujši s Pantilijem (Brockhaus Lex. d. Gegenw. III. 110.) pristavlja naposled brez vsaktere ošabnosti: „Quod de magistratu nostro censorio aut mentitur aut somniat, freti recta nostra conscientia, non solum abominamur et respuimus, sed etiam ignoscimus inimico sive malo suo dolô mentienti sive culpa; nam poterat nos rectius nosse sive sua sive communium amicorum longa experientia, sive denique e nostro Anti-tartaro (Hesych. pg. 71).“ —

Naravoznanstvo v ljudski šoli.

16. Nihalo (Pendel).*)

(Dalje.)

Da nihalo iz prota ali druge kovine hitrejše niha, temu je vzrok tudi ta, da razni delki prota tudi nekoliko na to vplivajo.

Ker se nihalo na mnogo načinov more rabiti, zaradi tega je ono tudi velike važnosti. Nihalo se rabi pri urah, da se tam izravna različno gibanje, kakoršno je vselej, naj se napravi že to gibanje s pomočjo uteži

*) Glej I. 6. t. 1.